TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN FOYDALANISHNING PSIXOLOGIK XAVFSIZLIGI VA AXLOQIY JIHATLARI

Matupayeva Shohsanam Zaripboy qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrasi v.b dotsenti

998 97 741 68 88 shohsanammatupaeva@gmail.com

Aliqulova Xusnida

Talaba, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O'zbekiston

Yusupova Sevinch

Talaba, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O'zbekiston

Bozorova Farangiz

Talaba, CHDPU, Pedagogika fakulteti, Chirchiq, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida sun'iy intellekt (SI) texnologiyalaridan foydalanishning psixologik xavfsizligi va axloqiy jihatlari tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. SI ning ijobiy imkoniyatlari bilan birga o'quvchi va o'qituvchilar uchun kognitiv, emotsional va ijtimoiy xatarlar, shuningdek, ma'lumotlar maxfiyligi va akademik halollik muammolari ko'rib chiqiladi. O'zbekistonning "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi va UNESCO tavsiyalari asosida xatarlarni oldini olishning amaliy mexanizmlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, ta'lim, psixologik xavfsizlik, axloqiy jihatlar, generativ SI, O'zbekiston ta'lim tizimi.

Abstract. This article provides a systematic analysis of the psychological safety and ethical aspects of using artificial intelligence (AI) technologies in the educational process. Along with the positive opportunities offered by AI, it examines the cognitive, emotional, and social risks for students and teachers, as well as issues related to data privacy and academic integrity. Practical mechanisms for preventing these risks are proposed based on Uzbekistan's "Digital Uzbekistan - 2030" strategy and UNESCO recommendations.

Keywords: artificial intelligence, education, psychological safety, ethical aspects, generative AI, Uzbekistan education system

Kirish

Zamonaviy ta'lim tizimida sun'iy intellekt texnologiyalari (ChatGPT, adaptive learning platformalari, avtomatik baholash tizimlari va virtual tutorlar) o'quv jarayonini shaxsiylashtirish, o'qituvchi yuklamasini kamaytirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlarini qondirish imkonini beradi. Biroq, SI ning jadal rivoji bilan birga psixologik xavfsizlik va axloqiy

muammolar keskin dolzarb bo‘lib qolmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-sonli qarori (14.10.2024) “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” SI ni ta’lim va iqtisodiyotda keng joriy etishni ustuvor vazifa qilib belgilagan. Shuningdek, PF-6079-sonli Farmon (05.10.2020) “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ta’limni raqamlashtirish orqali sifatni oshirishni ko‘zda tutadi.

Xalqaro miqyosda UNESCO “Sun’iy intellekt etikasi bo‘yicha tavsiya” (2021) va “Generativ sun’iy intellektdan ta’lim va tadqiqotda foydalanish qo‘llanmasi” (2023) hujjatlari inson huquqlari, shaffoflik va adolat tamoyillarini asos qilib, SI ni inson markazli qilishni talab qiladi. Maqolaning maqsadi – ta’limda SI dan foydalanishning psixologik xavfsizligi va axloqiy jihatlarini tahlil qilish, xatarlarni oldini olish strategiyalarini ishlab chiqishdir.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O‘zbekiston ta’lim tizimida sun’iy intellekt (SI) texnologiyalari bugungi kunda strategik darajada joriy etilmoqda va bu jarayon “Raqamli O‘zbekiston -2030” strategiyasi hamda Prezidentning PQ-358-sonli qarori (14.10.2024) asosida tizimli ravishda amalga oshirilmoqda. Ushbu hujjatlar SI ni ta’limni shaxsiylashtirish, o‘quv jarayonini avtomatlashtirish va kadrlar tayyorlashning asosiy vositasi sifatida belgilaydi. Natijada SI nafaqat oliy ta’limda, balki maktab va kasb-hunar ta’limida ham faol namoyon bo‘lmoqda. Bu o‘z navbatida ta’lim sifatini oshirish bilan birga yangi imkoniyatlar va mas’uliyatlarni ham keltirib chiqarmoqda.

Oliy ta’lim darajasida SI birinchi navbatda yangi mutaxassisliklar va dasturlar orqali namoyon bo‘lmoqda. Samarqand xalqaro texnologiya universiteti, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va boshqa oliygohlarda “Sun’iy intellekt” bakalavriat yo‘nalishi ochilgan bo‘lib, deep learning, neyrotarmoqlar, tabiiy tilni qayta ishlash va axloqiy jihatlar o‘qitilmoqda. SI platformalari (masalan, Moodle integratsiyasi) o‘quvchilarning bilim darajasini real vaqt rejimida baholaydi, zaif tomonlarni aniqlab, individual trayektoriyalarni yaratadi. Bu o‘qituvchilarning yuklamasini sezilarli darajada kamaytirib, ularni ijodiy ishga yo‘naltiradi. Bundan tashqari, SI laboratoriyalari va virtual tadqiqot muhitlari ilmiy ishlar va innovatsiyalarni tezlashtirmoqda.

Umumiy o‘rta va kasb-hunar ta’limida SI ko‘proq amaliy va keng qamrovli shaklda qo‘llanilmoqda. Maktab.uz va Smartland platformalari SI yordamida o‘quv materiallarini o‘zbek tilida shaxsiylashtiradi, o‘quvchilarning bilim darajasini individual baholaydi va o‘quv jarayonini moslashtiradi. 2026-2027 o‘quv yilidan boshlab maktab va kasb ta’lim tizimlariga SI fanlari bosqichma-bosqich integratsiya qilinmoqda: har bir hududda “Kelajak markazlari” tashkil etilmoqda, noyabr oyi “Yoshlar uchun sun’iy intellekt oyligi” deb e’lon qilingan. “Besh million sun’iy intellekt yetakchilari” loyihasi (oldingi “Bir million dasturchi”ning davomi) doirasida 4,75 million o‘quvchi va talaba, 150 ming o‘qituvchi hamda 100 ming davlat xizmatchisi SI asoslarini o‘rganmoqda. Eng yaxshi natija ko‘rsatgan maktablar elektromobil bilan taqdirlanmoqda, bu esa raqobatni kuchaytirmoqda.

Natijalar

Ta’limda sun’iy intellekt (SI) dan foydalanish o‘quvchi va o‘qituvchilarning ruhiy holatini, emotsional barqarorligini va kognitiv rivojlanishini himoya qilish masalasini dolzarb

qilmoqda. Psixologik xavfsizlik deganda shuni tushunamizki, SI o‘quv jarayonini osonlashtirishi kerak, ammo bu jarayonda o‘quvchilarning fikrlash qobiliyati zaiflashmasligi, emotsional jihatdan izolyatsiya bo‘lmasligi va o‘qituvchilarning charchab qolmasligi ta’minlanishi lozim. Boshqacha aytganda, SI “yordamchi” bo‘lishi kerak, “qaramlik” yaratmasligi kerak. SI ning ijobiy psixologik ta’sirlarini quyidagilarda ko‘rish mumkin.

1.Stressni kamaytiradi. SI har bir o‘quvchiga mos material taklif qiladi, shuning uchun “men bu mavzuni tushunmayapman” degan his-tuyg‘u kamayadi. Natijada o‘quvchi o‘zini muvaffaqiyatli his qiladi va o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqi ortadi.

2.Individual yondashuv beradi. Zaif o‘quvchilar uchun qo‘shimcha tushuntirishlar, kuchli o‘quvchilar uchun murakkab topshiriqlar avtomatik ravishda paydo bo‘ladi. Bu har bir bola o‘z tezligida o‘qishiga imkon beradi.

3.O‘qituvchi yuklamasini yengillashtiradi. SI baholash va oddiy savollarga javob berishni o‘z zimmasiga oladi, o‘qituvchi esa o‘quvchilar bilan insoniy muloqotga ko‘proq vaqt ajratadi[1].

Shu bilan birgalikda, Sun’iy intellekt noto‘g‘ri qo‘llanilganda quyidagi xatarlar paydo bo‘ladi:

1. Kritik fikrlash va mustaqil o‘qish qobiliyati zaiflashadi. O‘quvchi har safar ChatGPT yoki boshqa SI ga savol bersa, tayyor javobni oladi. Vaqt o‘tib u o‘zi o‘ylab ko‘rish, kitob o‘qish yoki muammoni mustaqil hal qilishni unutadi. Natijada “SI yo‘q bo‘lsa, men hech narsani qila olmayman” degan fikr paydo bo‘ladi.

2.Emotsional bog‘liqlik va izolyatsiya. SI chatbotlari bilan uzoq suhbatlashish haqiqiy do‘stlar va oila bilan muloqotni kamaytiradi. O‘smirlar “AI do‘stim” deb ataydigan holatlar ko‘paymoqda. Bu esa haqiqiy insoniy munosabatlarni zaiflashtirib, yolg‘izlik va depressiya xavfini oshiradi.

3. Tashvish va o‘qituvchilarning charchashi. SI ba’zan noto‘g‘ri javob beradi. O‘quvchi bu xatoni ko‘rib, “men noto‘g‘ri tushundimmi?” deb o‘ziga ishonchsizlik paydo qiladi. O‘qituvchilar esa SI ning xatolarini doimiy tekshirish va tuzatish bilan band bo‘lib, o‘zlarining emotsional charchashiga duch keladi.

4. Ekran vaqti ortishi. SI bilan ishlash ko‘proq telefon yoki kompyuter oldida o‘tirishni talab qiladi. Natijada uyqu buziladi, ko‘z charchaydi va jismoniy faollik kamayadi - bu ham psixologik holatga salbiy ta’sir qiladi. O‘zbekistonda ko‘pchilik oilalarda raqamli savodxonlik hali yetarli emas. Ota-onalar SI dan foydalanishni nazorat qila olmaydi, shuning uchun bolalar cheklovsiz foydalanishi mumkin. Bundan tashqari, qishloq maktablarida internet tezligi past bo‘lgani uchun SI ishlatish stress manbaiga aylanishi mumkin. Axmedova M.T. va Ibrohimov X. tadqiqotlarida ta’kidlanganidek, bu holat ayniqsa o‘smirlik yoshidagi bolalarda emotsional muvozanatni buzishi mumkin. UNESKO ma’lumotlariga ko‘ra, Sun’iy intellekt ekran vaqti oshirilishi uyqu vaqti buzilishi va ekran charchoqligini kuchaytiradi.

Muhokama

[1] Normatov S.A. Ta’limda sun’iy intellekt elementlari va xususiyatlari // Inter education & global study. - 2024. - № 8. - B. 35-48.

Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish nafaqat didaktik samaradorlikni oshirishi, balki psixologik xavfsizlik va axloqiy me’yorlarga ham bevosita ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. O‘quvchilarning individual o‘quv trajektoriyalarini shakllantirish, bilim darajasini avtomatik baholash va adaptiv o‘qitish imkoniyatlari sun’iy intellektning muhim afzalliklari sifatida namoyon bo‘ldi. Biroq, ushbu jarayonda o‘quvchilarning psixologik holati, shaxsiy ma’lumotlari himoyasi va raqamli muhitga moslashuvi bilan bog‘liq muammolar ham yuzaga kelishi mumkin.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, sun’iy intellekt asosidagi platformalardan ortiqcha foydalanish ayrim hollarda o‘quvchilarda texnologik qaramlik, ijtimoiy izolyatsiya va real kommunikativ ko‘nikmalarning pasayishiga olib kelishi mumkin. Bu holat ayniqsa yosh o‘quvchilar orasida sezilarli bo‘lib, ularning psixologik rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli, sun’iy intellekt vositalaridan foydalanishda pedagogik nazorat va muvozanatli yondashuv zarur hisoblanadi.

Axloqiy jihatdan esa sun’iy intellekt tizimlarining qaror qabul qilish mexanizmlarida shaffoflik va adolatlilik muhim o‘rin tutadi. Algoritmik xatoliklar yoki noto‘g‘ri baholash tizimlari o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi va ta’lim jarayonida adolatsizlik hissini keltirib chiqarishi mumkin. Shuningdek, o‘quvchilarning shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish, maxfiylikni ta’minlash va etik normalarga rioya etish ta’limda sun’iy intellektdan foydalanishning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etishda nafaqat texnologik samaradorlik, balki psixologik xavfsizlik va axloqiy tamoyillarni uyg‘unlashtirish muhim ahamiyatga ega. Shu nuqtai nazardan, pedagoglar va ta’lim muassasalari sun’iy intellektdan foydalanishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik holati va individual ehtiyojlarini inobatga olgan holda yondashuvni tashkil etishlari lozim.

Xulosa

Ta’limda sun’iy intellektdan foydalanish ta’lim sifatini oshirishi mumkin, ammo psixologik xavfsizlik va axloqiy me’yorlarsiz xatarlar ustun keladi. O‘zbekiston strategiyasi va UNESCO hujjatlari asosida “inson markazli” yondashuvni joriy etish zarur. SI inson aql-zakovatini to‘ldirishi, o‘rnini bosmasligi kerak. Kelajak tadqiqotlarda O‘zbekiston maktablarida empirik monitoring o‘tkazish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-358-son 14.10.2024 y. Qarori “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”. // lex.uz/docs/-7158604.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son 05.10.2020 y. Farmoni “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash... // lex.uz/docs/-5030957.
3. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. - Paris: UNESCO, 2021. - 21 p.

4. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. - Paris: UNESCO, 2023. - 48 p.
5. UNESCO. Artificial Intelligence and Education: Guidance for Policy-makers. -Paris: UNESCO, 2021. - 112 p.
6. Normatov S.A. Ta'limda sun'iy intellekt elementlari va xususiyatlari // Inter education & global study. - 2024. - № 8. - B. 35-48.
7. Axmedova M.T., Ibrohimov X. Zamonaviy ta'limda psixologik va pedagogik muammolar. - T.: Yangi asr, 2026. - 555 b.
8. Jo'rayeva N. Sun'iy intellekt: psixologik va axloqiy xatarlar. - T., 2025.
9. Nurmamatov Z. Sun'iy intellektdan foydalanib bolajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish // Neliti Media. - 2025.